

**Функціонування односкладних номінативних речень
у текстах художнього стилю**

В історії лінгвістики традиційно склалася ситуація, яка передбачає увагу провідних мовознавців до синтаксичних одиниць, що становлять специфіку української граматичної системи, зокрема, до односкладних речень безособового типу з предикативними віддієприкметниковими формами на *-но, -то*. Їм присвячені ґрунтовні дослідження з багатим ілюстративним мовним матеріалом, із залученням зіставних характеристик слов'янських та деяких західноєвропейських мов. На периферії наукового інтересу завжди були номінативні речення, тому що їх будова однакова майже в усіх мовах. На особливості структури цих односкладних речень звертали увагу В.Бабайцева [1], І.Вихованець [2], Г.Золотова [4], Д.Овсянико-Куликовський [6], О.Пешковський [7], О.Потебня [8], П.Фортунатов [10], Н.Шведова [11] та інші. Визначення номінативних речень подавалися у працях мовознавців приблизно однакові. Наприклад,

- 1) "Присудок не виражається, коли помічаючи дію, стан або якість, називаємо його причину, – його початок, тобто предмет, який складає його підмет: *випер ... – зрим ...*" [9, 114];
- 2) "Називний відмінок іменника разом з прикметником або іншим іменником, або й без них часто має силу цілого речення. Такі речення звуться називними: *Вечір. Ніч. Кучерява трава. Осока. Очерет*" [5, 30];
- 3) "... Іменниковий простий головний член [співвідносний] з підметом. Основний різновид простого іменникового головного члена складають іменники в називному відмінку: *Ніч. Розувата найжджена колія. Зима. Холоднеча. Засніжений ліс*" [2, 72-73].

У зв'язку з тим, що в останні роки у мовознавстві аналізується функціонування мовних одиниць в тексті, то варто, на нашу думку, звернутися до номінативних речень тому, що вони емоційно й експресивно забарвлюють текст, є лаконічними, створюють у художньому творі певну динаміку, мають широкую варіантність, амплітуду інтонування (термін В.Горяного [3]), викликають необмежені асоціації, що певною мірою ускладнює роботу системи "автор – читач".

Номінативні речення становлять характерну особливість стилю багатьох письменників. Розглянемо деякі приклади функціонування називних одиниць.

Так, наприклад, М.Хвильовий у новелі "Кіт у чоботях" активно використовує непоширені односкладні речення номінативного типу. За значенням це можуть бути:

- а) описові номінативні речення
Капелюшок ... а на ній п'ятикутна зоря (5, 156); ... Зовнішність (5, 156); А от ніс (для баришень скандал!)... (5, 156); Ну, ще зріст (5, 156); Ото итука (5, 161); От малюнок (5, 162); Очі... ах, ці очі... (5, 156);
- б) буттєві номінативні речення
...Зима, хуга, буруни, і ще буруни...

Потяг, залізниця й рейки, рейки в степ (5, 157);

Степ (5, 158); ... Степ. Хуга. Буруни й ще буруни (5, 158);

... Степ. Хуга. І рейки – рейки (5, 158); ... Хуртовина, морози, станція з затемненими дзвонами, зрідка туга та дрім... (5, 160); І от – літо, степове літо (5, 161); ... Мовчанка (5, 165).

Автор використовує перервані конструкції, акцентуючи увагу саме на номінативних реченнях:

Точка.

Коротко.

Ясно (5, 162);

2) повтори однотипних структур і накопичення їх в одному абзаці, що надає певний темпоритм мовленню, імітуючи шалений темп життя, що відтворюється у новелі:

Плакати! Плакати! Плакати!

Схід. Захід. Північ. Південь.

Росія. Україна. Сибір. Польща.

Туркестан. Грузія. Білорусія.

Азербайджан. Крим. Хіва. Бухара.

Плакати! Плакати! Плакати!

Німці, поляки, петлюрівці – ще, ще, ще...

Колчан. Юденич. Деникін – ще, ще, ще...

Плакоти! Плакати! Плакати!

Місяць, два, три, шість, двадцять – ще, ще, ще...

Гу-у! Гу-у!

Бах! Бах! (5, 160-161).

Односкладні речення номінативного типу можуть не тільки передавати швидкий темп, а й уповільнювати його, широкими розмахами окреслюючи навколишній світ, як наприклад, у поезії Д.Павличка:

На пагорбі зеленім біла хата. Криниця. Ясени. Автомобіль (3, 186);

В усьому – частя. Хміль буття. Роса (3, 186);

Степ навкруги. В траві стежина біла.

Безмежна тиша. Мирна далина (3, 134).

Дві колії у чорній болотнечі,

Моторів монотонний вокаліз,

Отруйний дим буксуючих коліс,

Колгоспних шоферів журливі плечі,

Зелених оболонів мокрий ліс,

Вітрів студених поступи смеречі,

Коралове сузір'я гечі-печі

В сянні сплаканих туманом сліз (3, 150).

Односкладні номінативні речення експресивно забарвлюють текст. Наприклад, у романі "Три товариша" Еріха Марії Ремарка (переклад Й.Шрайбера й Л.Яковенка) персонажі обмінюються репліками, називаючи один одного "соломенное чучело", "разгуливающие пивные бочонки", "задумчивые кенгуру", "душевнобольной недоносок", "заплесневелый пабиан",

"плоскостопный выродок", "попугай", "безграмотный мойщик трупов", "коровья голова, разьедаемая раком", "бродячее кладбище бифитексов" (4,47).

Номінативні речення, функціонуючи у текстах художнього стилю, викликають багаті асоціації у читача, який має по-своєму відчувати зміст, домислити його. Такий психологічний прийом використаний персонажем Карела Чапека у новелі "Експеримент професора Роусса". Номінативні речення є реалізацією асоціативного мислення, проявом глибин підсвідомості. Відповіді підозрюваного у злочині пробуджені асоціаціями експериментатора. Номінативні речення-посили безконтрольно відтворюють, вибудовують реальну картину дійсності (переклад Т.Аксель):

- Стакан...	- Прага.
- Пиво...	- Бероун.
- Улица...	- Спрягатьь.
- Телеги...	- Зарыть.
- Поле...	- Чистка
- Токарный станок...	- Пятна.
- Латунь...	- Тряпка.
- Мамаша...	- Мешок.
- Тетка...	- Лопата.
- Собака...	- Сад.
- Конура...	- Яма.
- Солдат...	- Забор.
- Артиллерист...	- Труп!
- Дорога.	Молчание (6, 232).
- Шоссе.	

Однією з найхарактерніших ознак поетичного мовлення Йосифа Бродського є використання односкладних номінативних речень. Це можуть бути:

- 1) непоширені структури (*Кактус, пальма, агава* (1, 158); *Январь* (1, 222); *Улица* (1, 181); *Дождь в Роттердаме. Сумерки. Среда... Ночь* (1, 197));
- 2) поширені структури узгодженими й неузгодженими означеннями, додатками (*Коричневый город. Веер пальмы и черепица старых построек* (1, 156); *Фонтан с рябою нимфою. Скаты кровель... Райские кущи с адом голосов за спиною* (1, 159); *Прекрасная и нищая страна* (1,164); *Заморозки на почве и облысение леса, небо серого цвета кровельного железа* (1, 180); *Черепица фольварков да желтый цвет штукатурки подворья...* (1, 202); *О, девятнадцатый век! Тоска по Востоку! Поза изгнанника на скале!* (1,204); *Неразборчивость* буквы. *Всклоченная капуста туч* (1, 227));
- 3) структури, ускладнені порівняльними зворотами (*Ночь. С багровой луною, как сургуч на конверте* (1, 159); *Нагромождение* облаков над

зимним городом, как лишний мрамор (1, 222); И, как лейкоциты в крови, луна в твореньях певцов (1, 204);

- 4) структури, ускладнені відокремленими означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами: *Точка, оставшаяся от угла* (1, 225); *Грохот* цинковой урны, опрокидываемой порывом ветра (1, 227); *Светило*, наказанное за грубость прикосновения (1, 227); ... *луна в твореньях певцов, сгоравших от туберкулёза, писавших, что – от любви* (1, 204).

Як один із стилістичних прийомів односкладні речення використовуються в "Римських елегіях", що складаються із 12 частин. I, II, III, IV, V, IX, X, XI починаються з односкладних структур (поширених, 2 непоширені, ускладнених вставленими конструкціями, відокремленими означеннями):

I. *Пленное красное дерево частной квартиры в Риме* (1, 210);

II. *Месяц* замерзших маятников (в августе расторопна только муха в гортани высохшего графина) (1, 210);

III. *Черепица холмов, раскаленная летним полднем* (1, 211);

IV. *Две молодых брюнетки в библиотеке мужа той, что прекрасней* (1, 211);

V. *Звуки рояля в часы обеденного перерыва* (1, 212);

IX. *Скорлупа куполов, позвоночники колоколен Колоннады, раскинувшей члены, покой и нега* (1, 214);

X. *Частная жизнь. Рваные мысли, страхи* (1, 214);

XI. *Лесбия, Юлия, Цинтия, Ливия, Микелина. Бюст, причинное место, бедра, колечки ворса* (1, 215);

У II, III, IV, IX, X, XI частинах використовуються односкладні структури різних типів:

II. *Месяц спущенных штор и зачехленных стульев, потного двойника в зеркале над комодом, пчел, позабывших расположение ульев и улетевших к морю покрыться медом* (1, 210) – поширені, ускладнені однорідними членами речення, відокремленими означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами;

III. *Желтая площадь: одурь полдня* (1, 211) (поширені другорядними членами);

IV. *Шорох старой бумаги, красного крепдешина... Перемена прически...* (1, 211) – поширені, ускладнені однорідними членами речення;

IX. *Север! в огромный айсберг вмерзли пианино, мелкая оспа кварца в гранитной вазе, не способная взгляда остановит равнина десять бегущих пальцев милого Ашкенази* (1, 214) – називний теми, поширений другорядними членами;

X. *Рим, человек, бумага: хвост дописанной буквы – точно мелькнула крыса* (1, 215) – непоширені, ускладнені порівняльним зворотом;

XI. *Временные богини! Вам приятнее верить, нежели постоянным* (1, 215) – називний теми.

Таким чином, до характерних особливостей ідеостилу Й.Бродського можна віднести переважне використання односкладних речень різних структурних типів описового характеру, які дозволяють лаконічно й об'ємно описати явища навколишньої дійсності, нагадуючи широкі мазки художника. Це є одним із засобів експресивного забарвлення тексту.

Односкладні речення використовуються і в поезії Є.Маланюка, хоча в ідеостилі цього поета вони не такі різноманітні за структурою. В основному односкладні синтаксичні конструкції в проаналізованих текстах є неускладненими.

Брязкіт зброї. Досвітній вітер. Поле бою. Простір. Синь (2, 33);

Жовте сонце Азії. Жорстокі кроки орд (2, 33);

Дружина, родинний притулок ... (2, 38);

Горілки хміль жорстокий, корчма, шинкарка. гурт п'яниць (2, 45);

І день. і ніч. І вічно сам...(2, 102);

Ось вечір. Ранок (2, 124); *Креміль. Бронза. Залізо* (2, 131);

І звисається: багаття. – Дальні заграви, далеч простерта, – Крик гортанний потвор нососкулих. Тупіт тисяч, озичання. дудіння. Свист степів, опівнічії гули, Ніч – і ти, закривавлено синя (2, 133);

Тільки синь, тільки глиб, тільки спокій... (2, 135);

Ясна тільки вічність.

І океаном заясніла вись. І тиша, тиша (2, 136);

Тьмяні очі, пекучі, як тьма, Дулиний морок п'яного волосся... (2, 143);

Сліпий туман, рівнин холодна тиша (2, 144); *Голодний день. Височина Стіною сизого тумана...* (2, 144);

Ось листопадами – літа, Ось знову обр'яями – орди (2, 145); *Голодний день. Холодна даль* (2, 145).

Таким чином, односкладні речення номінативного типу є прикметою авторського ідеостилу. Вони можуть передавати різноманітні відтінки інтонаційних малюнків живого мовлення. Насиченість творів зазначеними синтаксичними одиницями – це могутній засіб майстрів художнього слова для створення індивідуальних, неповторних образів. Тому використання таких односкладних структур свідчить про відшліфованість мови письменника, про свідоме підпорядкування їх естетичному завданню твору.

Список використаних джерел

1. *Бабайцева В.В.* Односоставные предложения в современном русском языке. – М., 1968.
2. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., Наукова думка, 1982.
3. *Горяний В.Д.* Синтаксис односкладних речень. – К., Радянська школа, 1984.
4. *Золотова Г.А.* Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., Наука, 1973.
5. *Німчинов К.* Граматика української мови. Ч. II. Синтаксис. – Х. – К., 1933.
6. *Овсянко-Куликовський Д.М.* Синтаксис русского языка. – СПб, 1912.
7. *Пешковский А.М.* Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1933.

- 8 *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике. – М., Просвещение, 1977.
9. Синтаксисъ славянскихъ языковъ. Основные виды предложения (древне-славянского, Русского, Польского, Лужицко-Сербского, Словенского, Сербского и Болгарского). Сост. Ф.В.Ржига. – М., 1890.
10. *Фортуатов Ф.Ф.* Избранные труды. – М., Учпедгиз, 1957.
11. Грамматическое описание славянскихъ языковъ. – М., Наука, 1974.

Список джерел фактичного матеріалу

1. *Бродский И.* Стихотворения. – Таллинн, Александра. 1991. – 256 с.
2. *Маланюк С.* Поезії. – Львів, Фенікс ЛТД, 1992. – 686 с.
3. *Павличко Д.* Сонети. – Київ, Молодь, 1978. – 368 с.
4. *Ремарк Э.М.* Три товарища. – М., АО "Вита - центр", 1992. – 416 с.
5. *Хвильовий М.* Твори: У 2 т. – К., Дніпро, 1990. – Т. 1. Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. – 650 с.
6. *Чапек К.* Война с саламандрами. Рассказы. – М., Худож. лит., 1980. – С. 415.

І.О.Іншакова, доцент, канд. філол. наук

Деривати з конфіксом су-...-ник в українській мові

В обстежених джерелах різних періодів розвитку української мови виявлено близько 30 афіксальних дериватів з конфіксом су- ... -ник

Префікс су- засвідчується найдавнішими східнослов'янськими пам'ятками. Уже в староукраїнській мові він поступово втрачає свою продуктивність, у сучасній українській мові цей префікс непродуктивний. Походить він із прийменника су = сX, що позначає 1) сполучення, зближення, подібно до прийменника съ; 2) неповноту, невизначеність (Ср III 592).

Дериватів з конфіксами су- ... -ник у пам'ятках XI – XIII ст. небагато. Всі вони позначають осіб. Утворення цього типу співвідносились безпосередньо з іменниками й виділяли в своєму складі морфему су- ... -ник. Наприклад: *сுவладник* (НГ 299) "*співласник, компаньйон*"; *сукладник* (299) "*те саме*" (А.В.Арциховський перекладав слово *сукладник* як "майстер, що робить сталь" – уклад або суклад. А.А.Мединцева тлумачить це слово як "ськладник", тобто учасник колективного володіння. Заміна съ на су пор.: *суклетник* = *ськлетник* (*Медынцева 1973 23-27*), *сукл Ътьникъ* (XI Ср III 614) (*соуцю ми соукл Ътьникоу с.о. Евлогига*) "*співмешканець по келі*"; *сувражъникъ* (III 593) "*противник*"; *сужитьъникъ* = *сXжитьъникъ*: *градови же стоумоу жителю ... ателомъ соужитьъниче* (1096 613) "*той, хто разом з ким-небудь проживає*"; *райскый сXжитьъникъ* (XI 613) "*житель*"; *сего дьля въ порадованіе тя сътвори и въ посмѣваніе всѣмъ ближніимъ сумеждѣньником и далніимъ* (618) "*сусід, житель суміжної країни*"; *съдолъ Ъвше окръстїимъ сумежнїко/м/, поработиша я* (618) "*те саме*"; *супажитници и сумежници ѿ Исмаильтѣ/х/ в Ъцаваю/м/* (XI/XIII - XIV ХА 48) "*той, хто має з ким-небудь суміжне пасовище*" (*від пажить – пасовище, луг, де пасеться худоба* (Ср II 860)); *суродник првѣмъ црѣмъ* (Ср III 627) "*родич*"; *повелъ Ъвшю же цесарю суперником Иродовом глаголати вини его* (XI/XVI ИФ 247) від праслов'янського SQ – i **perti* "*бити, міснити, упиратися*" (Ф III 718); старослов'янське запозичення: *супротїєника*